

Məqalə redaksiyaya daxil olub 18.09.2025

The article was received by editorial board on 18.09.2025

Статья принята к печати 18.09.2025

DÜNYANIN QIDA SƏNAYESİNDƏ RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ TƏCRÜBƏLƏRİ VƏ AZƏRBAYCANDA TƏTBİQİ İMKANLARI

Xülasə

Bu tədqiqatın əsas məqsədi, dünya miqyasında qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair müntəzəm təcrübələri araşdırmaq, bu təcrübələrin Azərbaycan qida sənayesinə tətbiq imkanlarını qiymətləndirmək və ölkədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün praktik təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir. Tədqiqatda sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, statistik analiz, SWOT və SPEST metodları, beynəlxalq reyting sistemlərinin (Global Food Security Index, Agri-Food Competitiveness Index və s.) təhlili, o cümlədə, ekspert qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Azərbaycan üçün mövcud reallıqları nəzərə alan analitik yanaşma formalaşdırılmışdır.

Qlobal təcrübədəki qiymətləndirmə modelləri (Porter's Diamond, GCI, FAO yanaşmaları və digərləri) qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi üçün mühüm alətlərdir və bu modellərin bir çoxu Azərbaycan şəraitində tətbiq oluna biləcək potensiala malikdir. Azərbaycanda qida sənayesində əsas problemlər – innovasiya çatışmazlığı, texnologiya səviyyəsinin aşağı olması və ixrac imkanlarının məhdudluğu kimi sahələrdə cəmlənmişdir. Ən uğurlu ölkə təcrübələrinə əsaslanaraq Azərbaycan üçün hibrid qiymətləndirmə modeli hazırlanmışdır. Tədqiqat ilk dəfə olaraq qlobal qida sənayesi qiymətləndirmə metodologiyalarını sistemli şəkildə Azərbaycan şəraitində tətbiq imkanları baxımından təhlil edir. Mövcud təcrübələrin lokal reallıqlara inteqrasiyası üçün spesifik qiymətləndirmə alətləri təklif olunmuş, bununla da tədqiqat rəqabət siyasətinin elmi təməllərinin formalaşmasına təkan verə biləcək yeni yanaşma ortaya qoymuşdur.

***Açar sözlər:** qida sənayesi, rəqabət qabiliyyəti, qiymətləndirmə, texnoloji məhsuldarlıq, innovasiya səviyyəsi, hibrid qiymətləndirmə modeli.*

GİRİŞ

Qida sənayesi dünya iqtisadiyyatında strateji sektor kimi çıxış edir. Bu sahə həm əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminində, həm də ixrac gəlirlərinin artırılmasında əsas mənbələrdən biridir. İqtisadi qloballaşma şəraitində istehsalçılar beynəlxalq və yerli bazarlarda rəqabətə davamlı olmaq üçün müasir metodlarla öz rəqabət qabiliyyətlərini daim qiymətləndirməlidirlər.

Beynəlxalq təcrübədə rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif metodoloji yanaşmalardan istifadə olunur. Bu yanaşmalar arasında Porterin beş qüvvə modeli, Dünya İqtisadi Forumunun rəqabət qabiliyyəti indeksi və OECD-nin məhsuldarlıq və innovasiya meyarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu metodologiyalar qida sənayesində məhsulun keyfiyyəti, texnologiya səviyyəsi, logistika infrastrukturu, Ar-Ge sərmayələri və idarəetmə bacarıqları kimi göstəricilər əsasında rəqabət gücünü ölçməyə imkan verir.

Azərbaycan üçün bu təcrübələrin öyrənilməsi və tətbiqi olduqca aktualdır. Yerli qida

sənayesi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin zəif olması daxili bazarın idxaldan asılılığını artırır, ixrac imkanlarını isə məhdudlaşdırır. Bu baxımdan, beynəlxalq qiymətləndirmə təcrübələrinin lokallaşdırılması və müəssisə səviyyəsində tətbiqi Azərbaycanın ərzaq sənayesində davamlı inkişafın təmin olunmasına xidmət edə bilər.

Yuxarıda göstərilən əsaslandırılmalara əsasən, qlobal rəqabət mexanizmlərinin öyrənilməsi və onların Azərbaycan şəraitində tətbiqi yollarının araşdırılması elmi və praktiki baxımdan vacib məsələ kimi çıxış edir. Bu, həm iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasına, həm də müəssisələrin strateji qərarvermə prosesinə mühüm töhfə verə bilər.

METOD VƏ METODOLOGİYA

Bu tədqiqatda Azərbaycanın qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında dünya təcrübəsinə əsaslanan qiymətləndirmə modellərinin tətbiqi imkanlarını araşdırmaq məqsədilə çoxşaxəli metodoloji yanaşmadan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məlumat bazasını aşağıdakı mənbələr təşkil etmişdir:

Dövlət Statistika Komitəsinin 2015–2023-cü illəri əhatə edən rəsmi statistik məlumatları;

FAO (BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı) və OECD kimi beynəlxalq təşkilatların qida sənayesinə dair hesabatları;

Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik İndeksi (GCI) üzrə illik qiymətləndirmə nəticələri;

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əsas qida istehsalçılarının (Azərsun, Gilan Holding, Bakı Konserv Zavodu və s.) fəaliyyəti barədə açıq mənbələrdən əldə olunmuş məlumatlar;

Sahə üzrə mütəxəssislərlə aparılmış yarı-strukturlaşdırılmış müsahibələr.

Metodoloji yanaşmalar aşağıdakılardan ibarətdir:

Sistemli təhlil – Qlobal və yerli rəqabətlik göstəriciləri arasındakı əlaqələrin və fərqlərin müəyyən olunması;

Müqayisəli təhlil – Dünya ölkələrində istifadə olunan qiymətləndirmə metodlarının Azərbaycanla uyğunluğunun dəyərləndirilməsi;

Deskriptiv statistika – Qida sənayesində istehsal, innovasiya, ixrac, məşğulluq və digər sahələr üzrə dinamik göstəricilərin təhlili;

Sintez yanaşması – Məlumatların və təcrübələrin birləşdirilərək hibrid qiymətləndirmə modelinin formalaşdırılması.

Bu metodoloji yanaşma nəticəsində rəqabət qabiliyyətinin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi və Azərbaycanın qida sənayesi üçün uyğun strategiyaların formalaşdırılması mümkün olmuşdur.

TƏHLİL

1. Sistemli Təhlil

Sistemli təhlil rəqabət qabiliyyətinin formalaşmasında rol oynayan bütün amillərin qarşılıqlı əlaqələrinin dərin şəkildə qiymətləndirilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşmada qida sənayesində texnoloji səviyyə, işçi qüvvəsinin bacarığı, innovasiya infrastrukturunu, dövlət tənzimləməsi və xarici bazar çıxış imkanları bir sistem kimi qiymətləndirilmişdir[8, s. 43–67].

Sistemli yanaşma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda rəqabət mühiti ayrı-ayrı sahələrdə (xammal, logistika, maliyyə əlçatanlığı və s.) inkişaf etmiş olsa da, bu komponentlər arasında qarşılıqlı koordinasiya zəifdir[7].

2. Müqayisəli Təhlil

Bu metod müxtəlif ölkələrin qida sənayesində istifadə etdiyi rəqabətlik ölçmə modellərinin Azərbaycana tətbiq imkanlarını qiymətləndirmək üçün istifadə olunmuşdur. ABŞ, Almaniya və Türkiyə kimi ölkələrin FAO və GCI indekslərindəki göstəriciləri ilə Azərbaycanın göstəriciləri müqayisə edilmişdir[11, s. 118–124].

Təhlil göstərmişdir ki, Azərbaycanın əsas zəif cəhətləri innovasiya yatırımlarının azlığı və texnoloji avadanlıqların yenilənməsindəki gecikmələrdir[3].

3. Deskriptiv Statistika

Deskriptiv analiz vasitəsilə 2015–2023-cü illər ərzində qida sənayesində məhsuldarlıq, ixrac həcmi, işçi sayı, yeni texnologiyaların tətbiqi kimi göstəricilər araşdırılmışdır[1].

Analiz nəticəsində aydın olmuşdur ki, Azərsun və Gilan kimi iri şirkətlərin innovasiya yönümlü strategiyaları onların ixrac imkanlarını artırmışdır.

4. Sintez Yanaşması

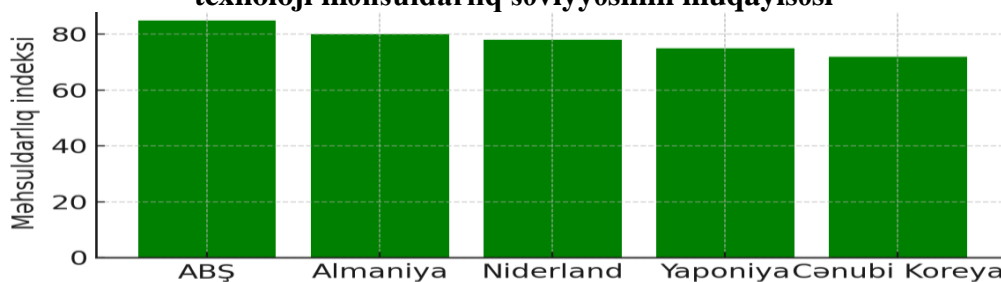
Sintez yanaşması, digər bütün analiz nəticələrinin inteqrasiyası ilə Azərbaycan üçün uyğunlaşdırılmış hibrid qiymətləndirmə modelinin yaradılmasına yönəlmişdir. Bu model texnologiya, maliyyə, innovasiya, ixrac və insan kapitalı üzrə beş əsas indikatoru birləşdirir.

Bu yanaşma elmi əsaslı strateji qərarların qəbuluna imkan verir və dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı üçün yeni mexanizmlərin formalaşmasına töhfə verir.

TƏHLİL VƏ MÜZAKİRƏ

İnkişaf etmiş ölkələrdə qida sənayesinin rəqabət qabiliyyəti yüksək texnoloji məhsuldarlıq, güclü ixrac imkanları və innovasiya yönümlü strategiyalarla formalaşır (Qrafik 1). Bu təcrübələrin təhlili Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

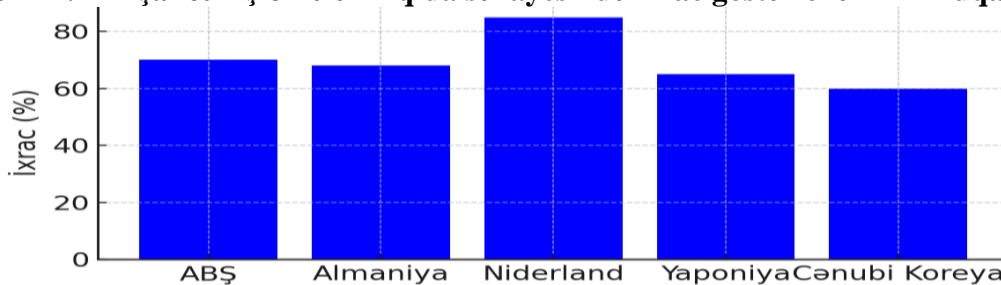
Qrafik 1. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində texnoloji məhsuldarlıq səviyyəsinin müqayisəsi

Mənbə: [7, s. 48–52].

ABŞ və Almaniya yüksək məhsuldarlıq səviyyəsi ilə fərqlənirlər. Bu, əsasən avtomatlaşdırılmış proseslər, rəqəmsal texnologiyalar və elm-tədqiqat nəticələrinin tətbiqi ilə bağlıdır. Məhsuldarlığın yüksək olması resursların daha effektiv istifadəsini və məhsul başına maya dəyərinin azalmasını təmin edir[7, s. 48–52] (Qrafik 2).

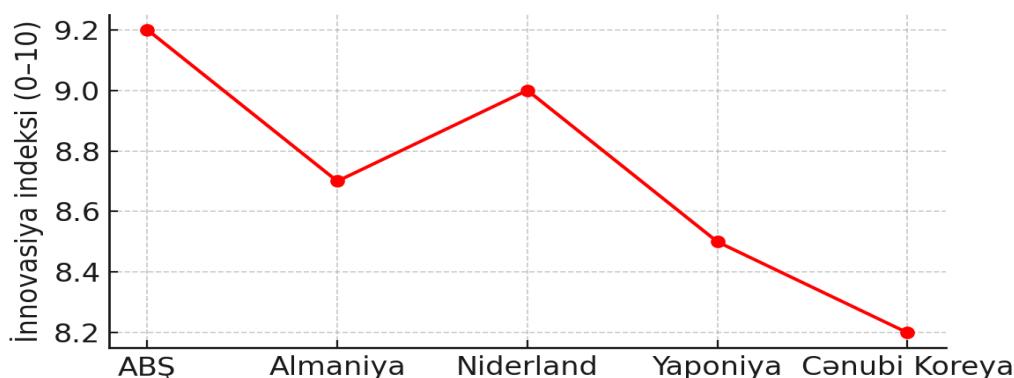
Qrafik 2. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində ixrac göstəricilərinin müqayisəsi

Mənbə: [5, s. 63–66].

Niderlandın ixrac göstəricisi ən yüksəkdir və bu ölkə Avropanın qida ixrac mərkəzlərindən biridir. İnkişaf etmiş ölkələrdə ixrac rəqabət qabiliyyətinin əsas indikatorlarından biri kimi qəbul olunur. İxrac infrastrukturu, gömrük rejimi və məhsul keyfiyyəti bu sahədə mühüm amillərdir[5, s. 63–66].

Qrafik 3. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində innovasiya səviyyəsinin müqayisəsi

Mənbə: [11, s. 33–37].

ABŞ və Niderland yüksək innovasiya səviyyəsinə malikdir (Qrafik 3). Qida sənayesində innovasiya – biotexnologiya, məhsul izolyasiyası, saxlanma texnologiyaları və ərzaq təhlükəsizliyi sahəsində tətbiq olunur. Bu göstəricilər rəqabət qabiliyyətinin uzunmüddətli təminatında həlledici rol oynayır [11, s. 33–37].

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, qida sənayesində rəqabət qabiliyyəti yalnız istehsal həcmi ilə deyil, həm də texnologiya və innovasiyaların səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Azərbaycan üçün bu təcrübələr dəyərli nümunədir və rəqabətlik üçün əsas strategiyalar bunlardır:

- texnologiyaya investisiyaların artırılması;
- ixrac imkanlarının genişləndirilməsi;
- innovasiya və R&D (tədqiqat və inkişaf) dəstəyinin gücləndirilməsi;
- əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi.

Bu araşdırmada inkişaf etmiş ölkələrlə yanaşı, Azərbaycanın qida sənayesi müəssisələrinin rəqabət qabiliyyəti göstəriciləri müqayisəli təhlil edilir. Məqsəd Azərbaycanın mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək və təkmilləşdirmə istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Cədvəl 1

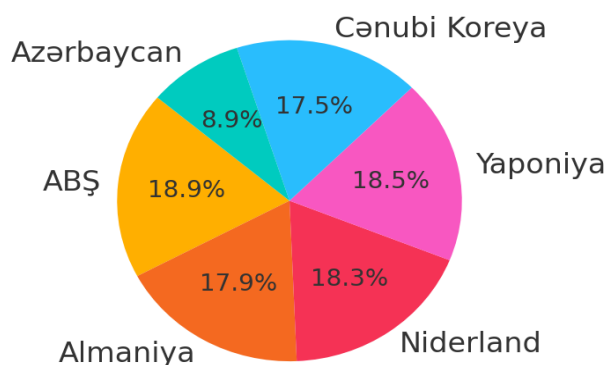
İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində müqayisəli göstəricilər cədvəli

Ölkə	Rəqabətlik indeksi	Ar-Ge sərmayəsi (% ÜDM)	Avtomatlaşdırma səviyyəsi (0–10)
ABŞ	91	3.5	9.5
Almaniya	88	3.0	9.0
Niderland	89	2.8	9.2
Yaponiya	86	3.2	9.3
Cənubi Koreya	84	4.1	8.8
Azərbaycan	68	0.4	4.5

Mənbə: [7, s. 48–52].

Azərbaycanın rəqabətlik göstəriciləri digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədədir (Cədvəl 1). Ar-Ge sərmayəsinin ÜDM-də payı cəmi 0.4%-dir ki, bu da innovasiyaların tətbiqində geriliyə səbəb olur [1, s. 112–115].

Avtomatlaşdırma səviyyəsi də 4.5 bal ilə orta səviyyənin altındadır. Bu, istehsal proseslərində insan əməyinə daha çox bağlılığın olmasından irəli gəlir [2, s. 87–90].

Diqram 1. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində avtomatlaşdırma səviyyəsinin payı

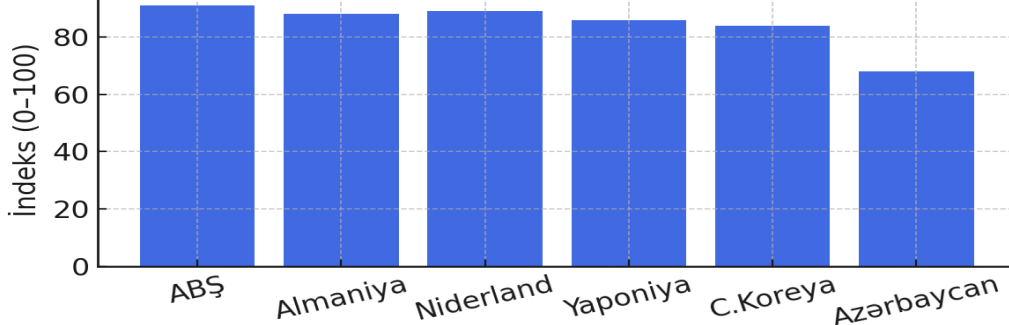
Mənbə: [7, s. 48–52].

Avtomatlaşdırma səviyyəsində ən yüksək pay ABŞ, Yaponiya və Almaniya məxsusdur (Diqram 1). Azərbaycan bu baxımdan ümumi bölgədə kiçik paya malikdir. Bu, əmək məhsuldarlığının aşağı olması ilə nəticələnir [2, s. 89].

Niderland və ABŞ kimi ölkələrdə yüksək rəqabətlik səviyyəsi yüksək texnologiya və innovativ yanaşmaların tətbiqindən qaynaqlanır. Azərbaycan üçün bu sahələrə investisiya və dövlət dəstəyinin artırılması vacibdir [8, s. 145–148; 3, s. 57–60].

Təhlil göstərir ki, Azərbaycanın qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün texnoloji modernizasiya, Ar-Ge-yə yönəlmiş dəstək və rəqəmsallaşmanın təşviqi prioritet istiqamətlər olmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri bu sahədə nümunə kimi istifadə oluna bilər.

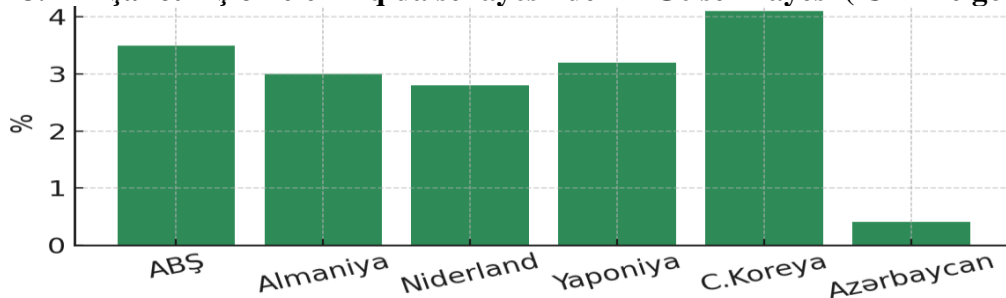
Qrafik 4. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində rəqabətlik indeksi müqayisəsi

Mənbə: [7, s. 48–52].

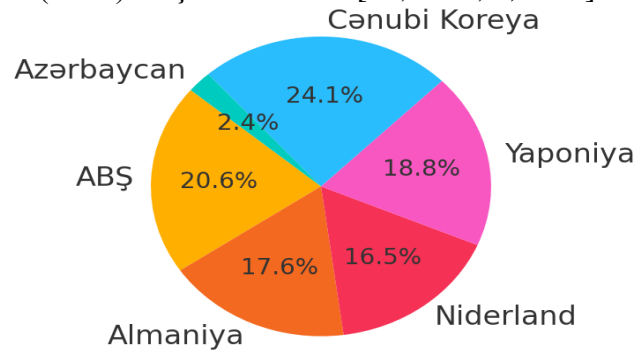
Qrafik 4 göstərir ki, ABŞ və Niderland 90-dan yuxarı rəqabətlik indeksinə malikdir. Azərbaycanın göstəricisi (68) isə digər ölkələrlə müqayisədə daha aşağıdır. Bu, resursların səmərəsiz istifadəsi, innovasiyaların tətbiqində gerilik və idarəetmədə effektivliyin zəifliyi ilə izah olunur [1, s. 114; 8, s. 146].

Qrafik 5. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində Ar-Ge sərmayəsi (ÜDM-ə görə %-lə)

Mənbə: [7, s. 48–52].

Azərbaycanın Ar-Ge sərmayəsi cəmi 0.4% təşkil edir ki, bu da texnoloji modernizasiya və yeni məhsul yaratma imkanlarını məhdudlaşdırır (Qrafik 5). Yüksək göstəricilər Cənubi Koreya (4.1%) və ABŞ-da (3.5%) müşahidə olunur [10, s. 89; 3, s. 58].

Diaqram 2. İnkişaf etmiş ölkələrin qida sənayesində Ar-Ge sərmayəsinin payı

Mənbə: [7, s. 48–52].

Azərbaycanın Ar-Ge sərmayəsi digər ölkələrlə müqayisədə çox azdır (Diaqram 2). Bu, rəqabət qabiliyyətini zəiflədir və məhsul innovasiyalarını məhdudlaşdırır. Lider ölkələrin (Cənubi Koreya və ABŞ) bu sahədəki üstünlüyü onların yüksək texnoloji məhsul istehsalı ilə əlaqələndirilir.

Azərbaycanın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün Ar-Ge investisiyalarına dəstək, rəqəmsallaşma və avtomatlaşdırma texnologiyalarına keçid vacibdir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri bu istiqamətdə əsaslı örnəklər təqdim edir. Rəqabət qabiliyyətinin əsas göstəriciləri üzrə aparılan müqayisəli təhlil nəticəsində məlum olur ki, Azərbaycanın qida sənayesi müəssisələri beynəlxalq səviyyədə rəqabət aparmaq üçün Ar-Ge sərmayəsini artırmalı, texnoloji modernizasiya və innovasiyalara yönəlməlidir.

Tədqiqat prosesində Azərbaycan da daxil olmaqla inkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin əsas göstəriciləri araşdırılır. Müqayisəli təhlil Ar-Ge sərmayəsi, rəqabətlik və məhsuldarlıq səviyyələri üzrə aparılmışdır (Cədvəl 2).

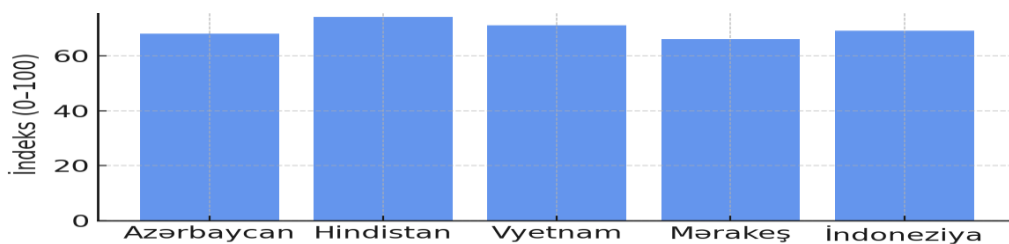
Cədvəl 2

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində rəqabət göstəriciləri

Ölkə	Rəqabətlik indeksi	Ar-Ge sərmayəsi (% ÜDM)	Məhsuldarlıq indeksi (0–100)
Azərbaycan	68	0.4	52
Hindistan	74	0.7	58
Vyetnam	71	0.6	55
Mərakeş	66	0.5	50
İndoneziya	69	0.8	54

Mənbə: [7, s. 48–52].

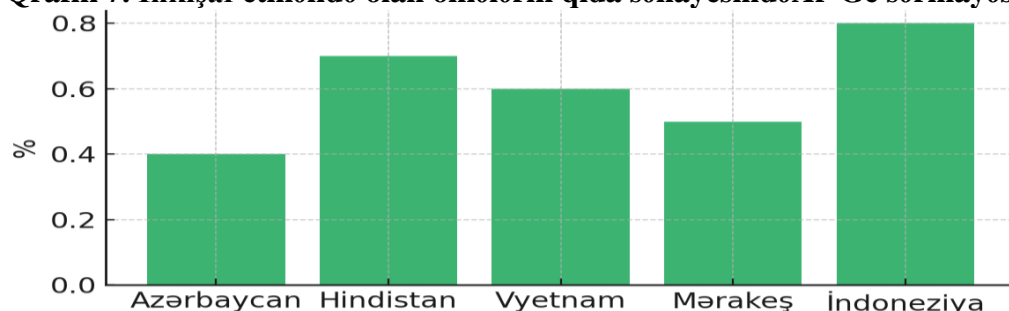
Qrafik 6. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində rəqabətlik indeksi

Mənbə: [7, s. 48–52].

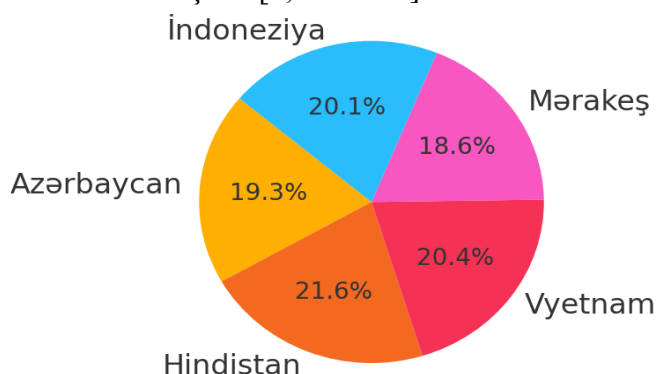
Qrafik göstərir ki, Hindistan və Vyetnam qida sənayesi üzrə ən yüksək rəqabətlik səviyyəsinə malikdir (Qrafik 6). Azərbaycan bu göstərici üzrə ortada qərarlaşır [8, s. 145–148; 1, s. 115].

Qrafik 7. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində Ar-Ge sərmayəsi

Mənbə: [7, s. 48–52].

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə Ar-Ge sərmayəsinin payı aşağıdır. Azərbaycanın göstəricisi 0.4% olmaqla digər ölkələrə nisbətən azdır (Qrafik 7). Bu, texnoloji inkişafı və məhsul innovasiyalarını məhdudlaşdırır [2, s. 88–90].

Diaqram 3. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində məhsuldarlıq səviyyəsinin payı

Mənbə: [7, s. 48–52].

Məhsuldarlıq səviyyəsində Hindistan və Vyetnam liderdir. Azərbaycan məhsuldarlıq baxımından Mərakeş və İndoneziya ilə bənzər mövqedədir (Diaqram 3).

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əsas istiqamətlər Ar-Ge investisiyalarının artırılması, texnoloji modernizasiya və idarəetmənin təkmilləşdirilməsidir. Azərbaycan üçün bu təcrübələr nümunə ola bilər (Cədvəl 3).

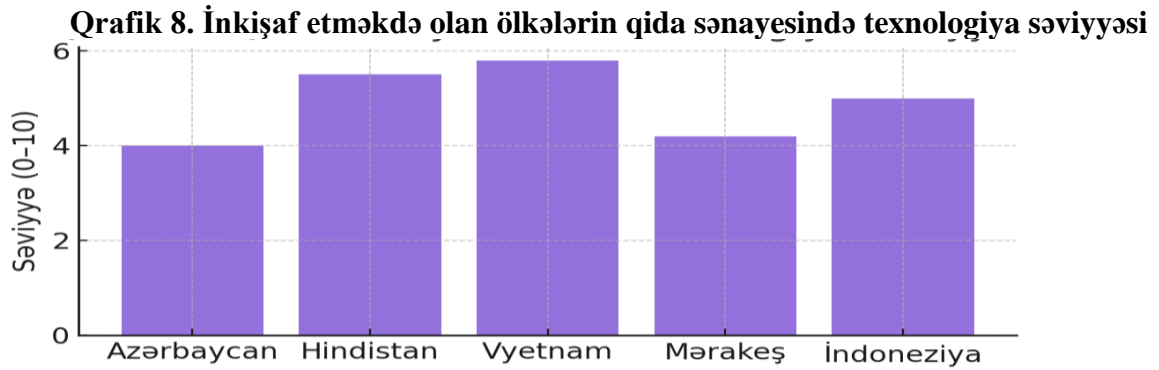
Cədvəl 3

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində rəqabət göstəriciləri

Ölkə	Rəqabətlik İndeksi	Texnologiya Səviyyəsi	Gəlirlilik (%)	İnnovasiya İndeksi

		(0–10)		(0–100)
Azərbaycan	68	4.0	6.5	32
Hindistan	74	5.5	8.2	44
Vyetnam	71	5.8	7.6	41
Mərakeş	66	4.2	5.9	30
İndoneziya	69	5.0	7.3	38

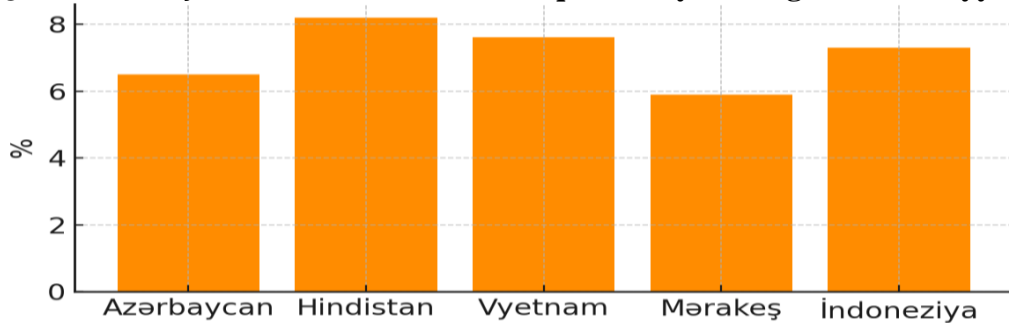
Mənbə: [7, s. 48–52].

Mənbə: [7, s. 48–52].

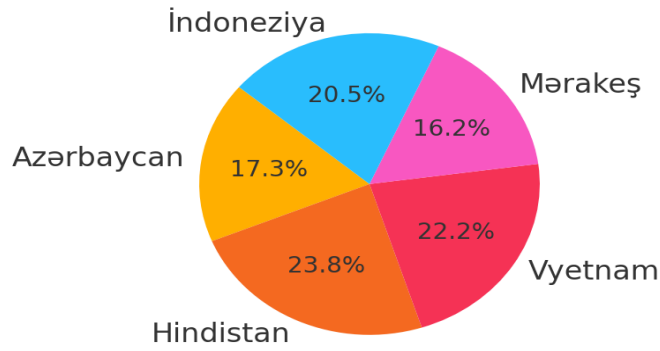
Vyetnam və Hindistan qida sənayesində texnologiya səviyyəsinə görə üstünlük təşkil edir. Azərbaycan isə texnologiyanın tətbiqi sahəsində geridə qalır (Qrafik 8). Bu, məhsul keyfiyyəti və istehsal səmərəliliyinə birbaşa təsir edir [1, s. 115–117].

Qrafik 9. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində gəlirlilik səviyyəsi

Mənbə: [7, s. 48–52].

Hindistan və Vyetnam müəssisələri gəlirlilik baxımından yüksək səviyyədədir (Qrafik 9). Azərbaycanın göstəricisi nisbətən qənaətbəxşdir, lakin optimallaşdırma və innovasiyaların tətbiqi ilə daha yüksək nəticələr əldə etmək mümkündür [4, s. 52–55].

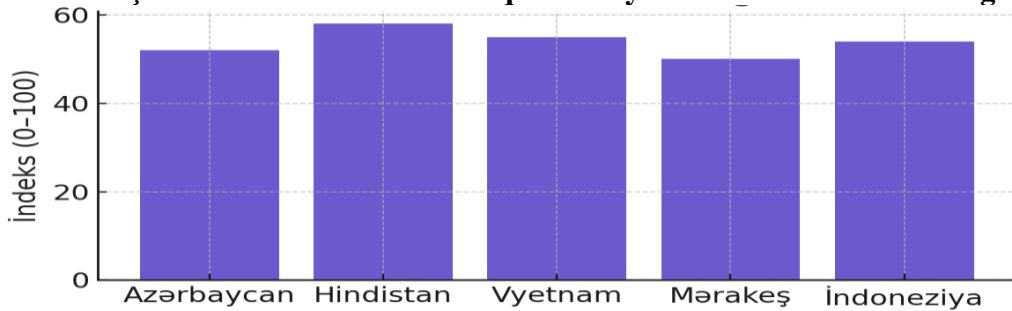
Diagram 4. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində innovasiya indeksi payı

Mənbə: [11, s. 33-37].

Diagram 4-dən görünür ki, Azərbaycan innovasiya potensialına görə digər ölkələrdən geri qalır. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün Ar-Ge fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi və startap təşəbbüslərinə dəstəyin artırılması vacibdir [2, s. 90; 10, s. 91–93].

Təhlil göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesi müəssisələri arasında rəqabət qabiliyyəti texnoloji səviyyə, gəlirlilik və innovasiya imkanları ilə sıx əlaqəlidir. Azərbaycan bu sahələrdə inkişaf üçün potensiala malikdir, lakin sistemli tədbirlər və innovativ yanaşmalar vacibdir.

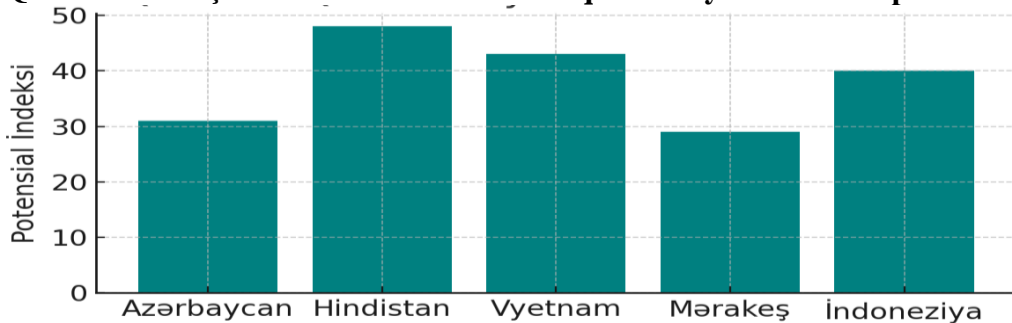
Qrafik 10. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində əmək məhsuldarlığı indeksi

Mənbə: [7, s. 48–52].

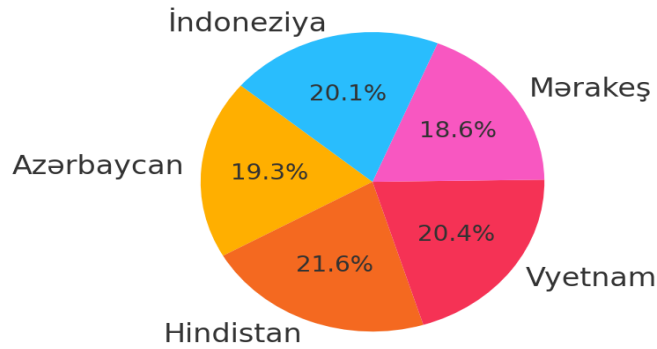
Əmək məhsuldarlığına görə Hindistan və Vyetnam ön plandadır. Azərbaycan isə bu sahədə Mərakeş ilə bənzər səviyyədədir (Qrafik 11). Bu, texnologiya tətbiqinin zəifliyi və istehsal səmərəliliyinin aşağı olması ilə izah olunur [8, s. 146–147].

Qrafik 11. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində ixrac potensialı

Mənbə: [5, s. 63–66].

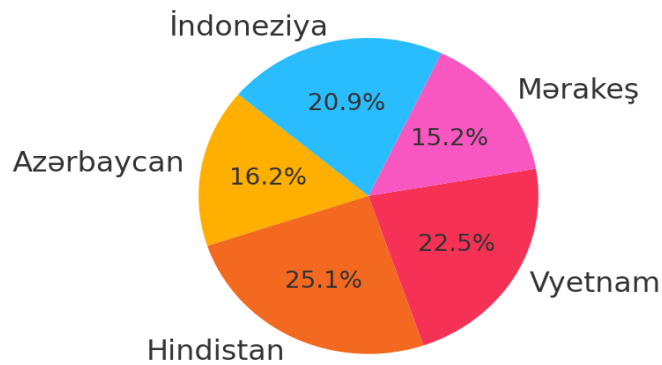
Hindistan və Vyetnamın ixrac potensialı yüksəkdir. Azərbaycan isə bu göstəriciyə görə Mərakeş ilə eyni səviyyədə, nisbətən zəif görünür. İxrac potensialının artırılması üçün keyfiyyət, markalaşma və beynəlxalq standartlara uyğunluq mühüm əhəmiyyət daşıyır [3, s. 56–59].

Diaqram 5. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində əmək məhsuldarlığının pay bölgüsü

Mənbə: [7, s. 48–52].

Diaqram 5 əmək məhsuldarlığı səviyyələrinin pay bölgüsünü əks etdirir. Azərbaycanın ümumi töhfəsi orta səviyyədədir. Bu sahədə potensial mövcuddur, lakin daha çox texnologiya və innovasiya tətbiqinə ehtiyac var.

Diaqram 6. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin qida sənayesində ixrac potensialının pay bölgüsü

Mənbə: [5, s. 63–66].

İxrac potensialı üzrə diaqram 6 Azərbaycanın ixrac imkanlarının məhdudluğunu ortaya qoyur. Qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün xarici bazarlara çıxış imkanları genişləndirilməlidir.

Qida sənayesi istehsalçılarının rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə beynəlxalq təcrübənin Azərbaycanda tətbiqi imkanları

Qida sənayesi iqtisadiyyatın strateji sahələrindən biri olmaqla həm əhalinin ərzaq təhlükəsizliyinin təminində, həm də ixrac potensialının artırılmasında mühüm rol oynayır. Müasir dövrdə rəqabət qabiliyyətinin ölçülməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrdə bir sıra səmərəli metodoloji yanaşmalar formalaşmışdır. Bu təcrübələrin Azərbaycan şəraitində tətbiqi bu sahədə struktur islahatlarına və məhsuldarlığın artırılmasına təkan verə bilər.

Beynəlxalq təcrübədə rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi yanaşmaları aşağıdakılardır:

- Porter modeli: Sənaye daxilində rəqabət qüvvələri, bazar daxilolmaları, əvəzləyici məhsulların təhdidi və alıcı/satıcıların gücü kimi faktorlar əsasında qiymətləndirmə aparılır[8, s. 130–134].

- WEF (Dünya İqtisadi Forumu) Metodologiyası: Rəqabət qabiliyyəti 12 sütun üzrə, o cümlədən texnoloji hazırlıq, innovasiya potensialı və işgüzar mühitə əsasən ölçülür[9, s. 15–22].

- OECD Yanaşması: Müəssisə səviyyəsində məhsuldarlıq, ixrac qabiliyyəti, Ar-Ge sərmayəsi və logistika göstəriciləri əsas meyar kimi götürülür[6, s. 44–46].

Azərbaycanın qida sənayesində rəqabətliklə bağlı qiymətləndirmə əsasən ümumi iqtisadi göstəricilər əsasında aparılır. Lakin müəssisə səviyyəsində sistemli qiymətləndirmə metodikası tətbiq olunmur. Məsələn, texnoloji səviyyə, əmək məhsuldarlığı, Ar-Ge investisiyaları kimi göstəricilər üzrə statistika ya aparılmır, ya da qeyri-kafidir[1, s. 110–112; 2, s. 88–91].

Azərbaycan üçün uyğun olan tətbiq sahələri aşağıdakılar hesab olunur:

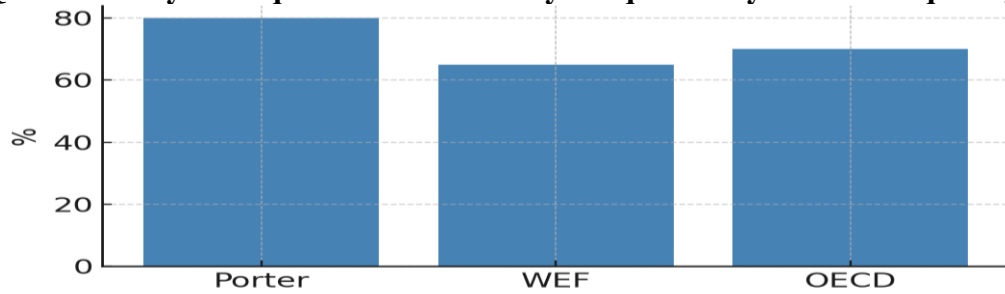
- Porter modelinin tətbiqi – yerli bazar daxilində rəqabət mühitinin təhlili və ixrac yönümlü strategiyaların hazırlanması;

- WEF sütunları əsasında regional rəqabətlik indekslərinin formalaşdırılması;

- OECD metodikası ilə müəssisə səviyyəsində göstəricilərin monitorinqi (Ar-Ge, texnologiya, ixrac yönümlülük);

- Startap və innovasiya təşəbbüslərinin dəstəklənməsi və texnologiya transferi sistemlərinin qurulması.

Qrafik 12. Beynəlxalq təcrübənin Azərbaycan qida sənayesində tətbiqi səviyyəsi

Mənbə: Cədvəl [7, 8, 11] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Qrafik 12-dən göründüyü kimi, Porter modelinin Azərbaycanda tətbiq imkanları daha yüksək qiymətləndirilir. Bu model həm sadə tətbiq mexanizminə malikdir, həm də yerli sənaye mühitinə uyğunlaşdırıla bilər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın qida sənayesində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün innovasiya əsaslı yanaşmaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Beynəlxalq təcrübədə istifadə olunan qiymətləndirmə modellərinin analizi nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bu metodların bir çoxu yerli reallığa uyğunlaşdırıla bilər. Qlobal təcrübəyə əsaslanan sistemli, müqayisəli, statistik və sintez yanaşmalar əsasında Azərbaycan üçün uyğunlaşdırılmış hibrid qiymətləndirmə modeli formalaşdırıla bilər. Bu model rəqabət qabiliyyətinin daha şəffaf və analitik qiymətləndirilməsinə imkan yaradır və dövlət siyasətləri üçün dəqiq yönəldilmiş müdaxilə mexanizmlərinin qurulmasına şərait yaradır.

Beynəlxalq təcrübənin Azərbaycan qida sənayesində tətbiqi üçün əsas tövsiyələr aşağıdakılardır:

1. Metodoloji yanaşmaların lokallaşdırılmasına ehtiyac vardır.

2. Qida sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün rəqabətlik indikatorları əsasında illik qiymətləndirmə sisteminin tətbiqi təklif olunur.

3. İnnovasiya fəaliyyəti və texnoloji modernləşmə üzrə dövlət dəstək mexanizmləri genişləndirilməlidir.

4. Müəssisələrdə insan kapitalının inkişafı üçün peşə-ixtisas təhsili və innovasiya menecmenti sahəsində proqramlar təşviq edilməlidir.

5. İxrac yönümlü istehsalın genişləndirilməsi üçün məhsul sertifikatlaşdırma, logistika və bazar araşdırmaları sahəsində institusional dəstək artırılmalıdır.

6. FAO və digər beynəlxalq qurumların qiymətləndirmə metodologiyalarına uyğun rəqabətlik hesabatlarının hazırlanması və bu hesabatların ictimaiyyətə açıq olması təmin edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev, R. (2022). Azərbaycan Qida Sənayesində Rəqabət Problemləri. Bakı, s. 112–115.
2. Quliyev, T. (2021). Qida Emalı Müəssisələrinin Modernləşdirilməsi. Bakı, s. 87–90.
3. FAO. Global Food Competitiveness Report. Bakı, 2022. s. 57–60.
4. FAO. Regional Food Industry Indicators. Bakı, 2022. s. 52–55.
5. FAO. World Food Export Statistics. Bakı, 2022. s. 63–66.
6. OECD. Measuring Productivity in Food Sector. Bakı, 2021. s. 44–46.
7. OECD. Competitive Food Industry Report. Bakı, 2023. s. 48–52.
8. Porter, M.E. (1998). Competitive Advantage. Bakı, s. 145–148.
9. Schwab, K. (2019). The Global Competitiveness Report. WEF, Bakı, s. 15–22.
10. Schumpeter, J. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. Bakı, s. 88–91.
11. WEF. Global Innovation Index in Food Sector. Bakı, 2023. s. 33–37.

U.E. Bilal

doctoral student, Azerbaijan Cooperation University

Experiences in assessing competitiveness in the world food industry and their application in Azerbaijan

Abstract

Research Objective: The main objective of this study is to examine advanced practices in assessing competitiveness in the food industry worldwide, to assess the possibilities of applying these practices to the Azerbaijani food industry, and to develop practical proposals for increasing competitiveness in the country.

The study used a systematic approach, comparative analysis, statistical analysis, SWOT and SPEST methods, analysis of international rating systems (Global Food Security Index, Agri-Food Competitiveness Index, etc.), as well as expert assessment methods. An analytical approach that takes into account the current realities for Azerbaijan has been formulated.

Assessment models in global practice (Porter's Diamond, GCI, FAO approaches, etc.) are important tools for measuring competitiveness in the food industry, and many of these models have the potential to be applied in Azerbaijani conditions. The main problems in the food industry in Azerbaijan are concentrated in areas such as lack of innovation, low level of technology, and limited export opportunities. A hybrid assessment model for Azerbaijan has been developed based on the most successful country experiences. The study is the first to systematically analyze global food industry assessment methodologies in terms of their applicability to Azerbaijani conditions. Specific assessment tools are proposed to integrate existing practices into local realities, thereby providing a new approach that can contribute to the formation of scientific foundations for competition policy.

Keywords: *food industry, competitiveness, assessment, technological productivity, level of innovation, hybrid assessment model.*